

Savaş Kocabaş, İslam Hukuk Metodolojisinde Atıf (Kur'an ve Sünnetten Nasların Tahliliyle), Savaş Kocabaş, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2021.

Değerlendiren/ Reviewed by

Gülay ÜREGEN

Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Sivas/Türkiye
Phd Student, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Islamic Law , Sivas/ Türkiye

gulayuregen58@gmail.com

[orcid.org/ 0009-0001-7541-0472](https://orcid.org/0009-0001-7541-0472)

Öz

İslam Hukuk Metodolojisinde Atıf (Kur'an ve Sünnetten Nasların Tahliliyle) adlı eser, elfâz ve delâletlerinin hükümler üzerindeki etkisini konu edinen bir çalışmadır. Özellikle naslarda sıkça geçen atıf ve türevlerinin manaları ile hükümler üzerindeki etkisinin tespit edilmesi bu eserin yazılma gayesidir. Atfın Kur'an ve sünnetten nasların analiz edilmesiyle ele alınıp İslam hukukuna uygulanması şeklinde uygulanan metot kitabın ismindeki ifadenin karşılığını bularak beklentileri karşılmasına vesile olmuştur. Yazarın konuyu tüm yönleriyle araştırması ve muhtelif örneklerle desteklemesi eseri güçlü kılmıştır.

Konu hakkında gerek yurt içinde gerekse yurt dışında yeterli çalışmaların bulunmaması ve yazarın konuyu titiz bir şekilde ele alması bu eserin farkındalığını ortaya koymaktadır. Ayrıca konunun Arapça gramer kuralları ve bol örneklerle desteklenmesi İslam hukuk metodolojisi ilminin zenginleşip, dinamik hale gelmesine önemli katkı sağlayacaktır. Kitap dil ve üslup açısından çok akıcı olmakla birlikte Arapçayı az bilen ya da hiç bilmeyen okurların anlamakta biraz zorlanmalarına veya okurken sıkılmalarına sebep olabilir. Bu sebeple eser daha çok Arapça eğitimi görenlere, ilahiyatçılara ve akademisyenlere hitap etmektedir.

Bu tür çalışmalar nasların manalarını daha iyi anlamaya, fakihlerin ihtilaf sebeplerini idrak etmeye dolayısıyla mezhepler arası görüş farklılıklarının sebeplerini kavramaya faydalı olacaktır. Aynı zamanda sadece usul ve fıkha değil, Kur'an ve sünnetteki nasların anlam ve delaletleri üzerinde çalışan tefsir, hadis, kelam ve tasavvuf gibi ilimlere katkıda bulunarak bu alanda çalışma yapan araştırmacılara yardımcı olacaktır. Ayrıca eserin alt başlıklarının yeni çalışmalarda benzer metotla ele alınması alana zenginlik katacaktır. Kitap ön söz, eserde izlenen metot, giriş, iki bölüm, sonuç ve bibliyografya gibi bölümlerden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku Usulü, Atıf, Metodoloji, Tahlil, Nass, Değerlendirme

---

Abstract

The work titled Attribution in Islamic Law Methodology (With the Analysis of Narratives from the Quran and Sunnah) is a study that deals with the effect of elphaz and its implications on the provisions. The purpose of writing this work is to determine the meanings of the frequently mentioned references and their derivatives in the texts and their effects on the provisions. The method applied by analyzing the passages from the Quran and the Sunnah and applying it to Islamic law has enabled the book to meet the expectations by finding the equivalent of the expression in its name. The fact that the author researched the subject in all its aspects and supported it with various examples made the work powerful.

The lack of sufficient studies on the subject both at home and abroad and the fact that the author handles the subject meticulously reveals the awareness of this work. In addition, supporting the subject with Arabic grammatical rules and abundant examples will contribute significantly to the enrichment and dynamic of the science of Islamic legal methodology. Although the book is very fluent in terms of language and style, it may cause readers who know little or no Arabic to have difficulty in understanding and get bored while reading. For this reason, the work appeals mostly to those studying Arabic, theologians and academics.

Such studies will be useful to better understand the meanings of the texts, to understand the reasons for the disagreements of the jurists, and therefore to understand the reasons for the differences of opinion between sects. At the same time, it will help researchers working in this field by contributing not only to usul and fiqh, but also to sciences such as tafsir, hadith, kalam and sufism, which work on the meaning and implications of the texts in the Quran and sunnah. In addition, addressing the subheadings of the work with a similar method in new studies will enrich the field.

The book consists of sections such as a preface, the method followed in the work, an introduction, two chapters, conclusion and bibliography.

Keywords: Islamic Law, Citation, Methodology, Analysis, Nass, Evaluation.

İslam hukuk metodolojisinin gayesi nasları doğru anlamak ve onlardan isabetli hükümler çıkarmaktır. Bu da (elfâz ve delâletleri) hususuna yani harflerin, kelimelerin ve cümlelerin kalıpları ile anlamlarına vâkıf olmakla mümkündür. Tanıtılan bu kitap bütün bu konularda ufuk açabilecek bir birikim ve gayretin eseridir. Yazar önsözde kitabı yazma gayesine, bu konudaki çalışmaların yetersizliği ve naslara atıf yönüyle ilgili çalışmanın tespit edilememesi şeklinde değinmiştir. (s.10)

Yazar yurtdışındaki çalışmalarda atıf hakkında nahiv ve belâgatta hiçbir özgün çalışma bulunamadığını, fıkıh ve usulde ise bu konuya yakın iki tez çalışması bulunmakla birlikte bunların da atfın kendisini değil edatlarını ele aldıklarını ifade etmiştir. (s.11)

Atfın kendisinden maksat "*atfın birbirine atfedilenler üzerindeki etkisi, onlardaki anlamsal işlevi ve mâtuflar arasındaki etkileşimidir.*" (s.11) İleride de görüleceği üzere eserde atfın birbirine atfedilenleri zikredilen hükümde eşit hale getirmesi, mâtufların sonunda veya ortasında gelen istisnanın, sıfatın, şartın, müfred kelime ve cümlelerin

hangilerinde etkili olacağı ve mezheplerin bu konudaki görüşleri ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmiştir. Bu da incelenen eserin diğer çalışmalardan farkını ortaya çıkarmaktadır.

Giriş bölümünde Arap diline dair genel konular, lafız, kavf gibi kelimelerin tanımı ele alınmıştır.

Birinci bölümde nahiv ve belâgat ilim dallarındaki atıf konusunu ayrıntılı ve derin bir şekilde tahlil edilmiştir. Yazar burada konunun dil boyutunun ayrıntılı ve derinlemesine kavranılmasına gayret göstererek, usul boyutunun sağlam bir zemine oturtulmasını sağlamayı hedeflemiştir.

İkinci bölümde kullanılan metot ise İslam hukuk metodolojisinde mâtuflara etki eden unsurlar ve ilgili konularda mezheplerin görüşünü belirtilerek konuyla ilgili ulaşılabilen tüm örneklerin sıralanmasıdır.

İslam hukuk metodolojisi üzerine yazılan kitaplardaki örneklerin birbirinin aynısı olması ve konuların daha iyi anlaşılması için yeni örneklerin bulunma çabası içerisine girilmemesi yazar tarafından ortaya koyulmuştur. (s.16)

Yazar bu alanda araştırma yapacak olanların öncelikle konuya tam olarak vâkıf olması ile birlikte Kur'an ve sünneti ayrıntılı bir şekilde analiz etmesi gerektiğini belirtmiştir. "Aslında her bir fıkıh gerekçesi bir usul kuralının uygulamasıdır."(s.16) Dolayısıyla fıkhıdaki hükümler naslara dayanarak, toplumun ve insanların ihtiyaçları göz önünde bulundurularak meydana gelmiştir. (s.17)

Giriş bölümünde yazar öncelikle İslam hukuk metodolojisinde Arapçanın önemine ve rolüne değinmiş, sonra da Arapça dil bilimlerindeki en önemli kavramların tarifini vermiştir. (s.18)

"Fıkıh Usulü ve Arapça" başlığı altında, fıkıh usulü ve Arapçanın etkileşimi konusunu değerlendirilmektedir.

Fıkıh usulünün temel bilim alanı Arapça ve Mantıktır. Şer'i naslar olan Kur'an ve sünnetin lafzı Arapçadır. Müçtehidin naslardan isabetli hüküm çıkarabilmesi ancak bu dilin sarf, nahiv ve belâgat gibi bilim dallarını iyi bilmesi, geniş bir Arapça kelime hıfzına sahip olması ve Arapçanın lafız ve

Yazar burada usulcüler ve diğer dil bilimcileri kıyaslayarak, atıf edatların anlamları konusunu usulcülerin dil bilimcilerden daha ayrıntılı bir şekilde ele aldıklarını; atıf konusu, atıf ve kayıt, mâtufların ayrı veya birlikte olması ile karşılıklı etkileşimi gibi konulara dil bilimcilerin hiç değinmediklerini vurgulamıştır. (s.22)

"Arapçadaki Temel Kavramlar" başlığı altında ise lafız, kavf, kelime, kelim, kelâm, cümle, isim, fiil, küçük, büyük ve şibih cümle gibi kavramlara yer verilmiştir. Bu kısım Arapçayı yeteri kadar bilmeyenler için aydınlatıcı olmuştur.

Birinci bölüm "Arapçada Atıf" başlığını taşımaktadır. Yazar burada İslam hukuk metodolojisinde (elfâz ve delâletleri) hakkındaki görüşleri belirleyen hususları anlatarak konuya girer. Bunlardan biri dil bilimlerinin kuralları, diğeri ise şer'i nasların üslup ve metodu üzerinde tümevarım yöntemi ile yapılan araştırmalardır. (s.27) Nahiv ve belâgatten faydalanarak; önce atfın anlamı ve çeşitlerine, sonra atıf edatlarının anlamlarını vererek, en sonda belâgattaki atıf konusuna kısaca değinmektedir.

Yazar bundan sonra ismin isme, fiilin fiile, ismin fiile ve fiilin isme atfı konularına yer vermektedir. (s.36)

Yazar "Atıf Edatları ve Anlamları" başlığı altında atıf edatlarını, onların yüklendiği anlamları ve işlevlerini açıklamıştır. Nahiv ilminin ilgi alanına giren atfın işlevi, mâtufu mâtuf aleyhe tabi edip sözdeki konum ve irap bakımından onunla eşitlemektir." (s.41) Usul ilmi ise daha çok bu edatların anlamları ile ilgilenmektedir. Bu anlamlara ulaşmanın yolu ise yine nahiv ve belâgat ilminden geçmektedir.

Yazarın atıfların manalarını açıklaması ve guruplara ayırmasındaki amaç, bu alanla ilgisi olmayan veya dil bilgisi az olan kimselerin konuyu anlamasını sağlamaktır.

"Belâgat İlminde Atıf" başlığı altında ise yazar, vasıl ve fasıl konularını ele almıştır. Bu şekilde cümlelerin birbirine atıf edatıyla bağlanıp bağlanmamasının şart ve uygun olduğu durumlar açıklığa kavuşacaktır.

"Belâgatte Vaslın ve Faslın Yerleri" başlığı altında, vaslın ve faslın zorunlu olduğu durumlar ile vaslın tercih edildiği halleri ayrıntılarla açıklanmıştır. (s.56)

İkinci bölüm "İslam Hukuk Metodolojisinde Atıf" başlığını taşımaktadır. Yazar burada İslam hukuk metodolojisinin kaynakları olan şer'i naslardaki atfın rolünü tahlil etmiş ve bu rolü şöyle ifade etmiştir: "Çalışmanın omurgasını oluşturan bu bölümde dil bilimlerinin kuralları esas alınarak naslar üzerinde yapılan tümevarım çalışmalarlarıyla, orijinal nas okuma yöntem ve kuralları belirlenmiştir."(s.66) Yazar önce konunun teorik yönünü analiz etmekte, konu hakkındaki görüşleri ve hükümleri paylaşmakta, daha sonra da naslardan konuyu aydınlatacak örnekler vermektedir. Bu şekilde nasların nasıl okuması, anlaşılması ve yorumlanması gerektiği yönüne ışık tutmuştur

"Şer'i Naslardan İktiranla İstidlal Örnekleri" başlığı altında birçok örnek verilmiş ve bu örnekler mezheplere göre tasnif edilmiştir.

Su dışındaki maddelerin necaseti giderip gidermediği, içinde boy abdesti alınan durgun suyun hükmü ve çocuğun malında zekâtın gerekip gerekmediği, Hanefilere nispet edilen iktiran örnekleridir. (s.101)

Hem Hanefilere hem de Malikîlere nispet edilen örneğe göre yazar katır ve eşeğe iktiranla at etinin yenilmesinin hükmünü ele almıştır. (s.105)

Kadına dokunmanın abdesti bozup bozmadığı, atın zekâtı, adam öldürmeyen muharibin öldürülüp öldürülemeyeceği, Malikilere nispet edilen farklı iktirân örneklerdir.

Şafilere ve Hanbelilere nispet edilen iktiranla istidlale ise umrenin hükmüne dair ayeti delil olarak göstermiştir. (Bakara 2/196)

Sonuç olarak yazar iktirana, hüküm belirleyici derecede olmasa da destekleyici, zayıf bir delil olarak başvurabileceği kanaatine varmıştır. (s.120)

"Atıf ve İstisna" başlığı altında yazar, önce istisna hakkında genel bilgiler vermiş sonra İslam hukuk metodolojisinde atıf ve istisna ile ilgili bazı hususlara değinmiş, daha sonra da atıf ve istisnanın çeşitli türleri hakkındaki görüş ve tartışmaları paylaşarak muhtelif örneklerle konuyu sonlandırmıştır. İstisna hususunda usulcülerin en çok üzerinde durdukları konu ise birbirine mâtuf öğelerin birinden istisna edatıyla yapılan çıkarmanın yalnız onda mı yoksa tüm matuflarda mı etkili olacağı hususudur. (s.162) Yazar bu hususu aydınlatmak için konuyu tüm yönleriyle analiz etmiştir.

Yazar bu bölümde mâtuflarda hükümlerin ortak olmasını sağlayan 'vav, fa, sümme ve hatta' gibi edatlarla birbirine atfedilen mâtuflardan sonra gelen istisnanın bitişik olduğu müfret veya cümleye mi, yoksa tüm atfedilenlerin tamamından mı yapıldığı hususunu, sonra 'la, bel ve lâkin' atıf edatlarıyla yapılan atıfları incelemiştir. Daha sonra 'ف، و، حتى، ئَمْ' gibi müşterek atıflardan sonra gelen istisnada karînelerin bulunmasını ele almıştır.

Yazarın atıf ve istisna konusunda analiz ettiği bir diğer husus ise "cümle ve müfred" kavramlardır. Bilhassa bu konuda yapılan asıl tartışmalar birbirine atfedilen cümleler ve istisna hakkındadır.

Başlığın son kısmında atıf ve istisna konusunda istisnanın bütün mâtûflara râcî olmasının anlamı üzerinde durulmuştur.

"İslam Hukuk Metodolojisine Atıf ve İstisna Çeşitleri" başlığı altında yazar, ilk olarak mâtuf cümlelerden sonra gelen istisna konusunu ve bu konudaki görüşleri ele alarak mukayese etmiştir. Buna göre bu konuda istisnanın mâtuflara dönmesi, son cümle ile sınırlı olması ve tevakkuf olarak üç görüş mevcuttur.

Yazar genel bir değerlendirme yaparak, mezhepler arasındaki ihtilafların mâtuflardan sonra gelen istisnanın etkilerini tespitten kaynaklandığını, âmmin tahsisi, istisnanın beyan ve nahiv yönünü incelemiş ve tevakkuf görüşünü tercih etmiştir.

"Birbirine Mâtuf Cümlelerin Ortasında Yer Alan İstisna" başlığı altında ise ortada gelen istisnanın tüm cümlelere râcî olması ve sadece bitişik olduğu cümleye dönmesi yönünde iki görüş paylaşmıştır. (s.186)

Yazar birbirine atfedilmiş müfretlerden sonra gelen istisna konusunda tüm mezhepler ile tevakkuf ve iştirak gibi görüşlere sahip olanların dahi aynı görüşte olduklarını belirtmektedir. (s.191) Bu görüş ise istisnanın tüm müfretlere râcî olmasıdır. Gerekçeleri

ise müfretlerin birbirine atfı halinde cümleye göre öğelerin birbirine daha bağlantılı olmaları ve hükümde ortaklıklarının daha yakın olmasıdır. (s.192) Oysa gerek isim cümlesi gerekse fiil cümlesi kendilerine özgü yapılarının bulunması ve anlamını kendi içerisinde tamamlamasından dolayı atıf halinde tam bir bütünlük ve beraberlik ifade edememektedir. Hükümleri de yapılarından ve anlamlarından dolayı farklı farklı olabilmektedir. Ancak müfretler yalın halde olduğu için atıf halinde birbiriyle daha uyumlu olabilmekte, verilen hükümde de ortaklıkları daha kolay olmaktadır. Bu sebeple müfretlerin sonuna gelen istisna mezheplerin ittifakıyla hepsine etki etmektedir. (s.193)

Müfretlerin ortasındaki istisna hakkında ise yazar cümlelerin ortasında gelen istisnaya aynı görüşlerin olduğunu zikretmiştir. "Buna göre cumhur istisnayı bütün müfretlere, Hanefiler ise sadece bitişik olduğu müfrede râcî etmektedir." (s.193)

İstisna hakkındaki tüm bu açıklamalardan sonra, konu hakkındaki şer'i naslardan örnekler verilerek bölüme devam edilmiştir.

"Atıf ve İstisnaya Şer'i Naslardan Örnekler" başlığı altında yazar, mâtuflardan sonra gelen istisnanın tüm mâtuflara, sonuncusuna, bazısına râcî olmasına veya hakkındaki ihtilaf bulunmasına göre örnekleri tasnife ayırarak sunmuştur. Böylece şer'i naslar üzerinden, farklı görüş sahiplerinin bu görüşlerini ayrıntılı bir şekilde ele alarak konuyu daha anlaşılır kılmıştır. (s.195)

Yazar konuya örnek olarak hirâbe ayetindeki istisnayı, Furkan Suresi'nde geçen günahlardan tövbe istisnasını ve başkasının yetki alanında imamlık yapmak hususunu ele almıştır. (s.196)

Yazarın " İstisnanın Son Cümleye Râcî Olması" başlığı altında verdiği örnekler; öldürülenin yakınlarının affetmesine dair istisna, temizlik ayetinde âbiri sebîlin istisnasıdır. (s.210)

İstisnanın ilk mâtufta dönmesi hakkında yazar, hadiste köle ve attan dolayı zekâtтан, fitre zekâtının istisna edilmesi ile Hz. Peygamber'in başka kadınlarla evlenme yasağına cariye istisnası örneklerini vermiştir. (s.217)

İstisnanın mâtufların birkaçına râcî olması konusuna ise yemesi haram olan yiyecekler ayetindeki istisna örnek olarak zikredilmiştir. Ayette yenmesi haram olan şeyler sıralanmış, içlerinden bazıları istisna edilmiştir. (Maide 5/3) Bu sebeple istisna zikredilen mâtuflardan bazılarına dönmüştür. (s.220)

Yazar ihtilafli atıf ve istisna örneklerine, zina iftirası cezasında tövbe halinin istisnası ile sahabenin münafıklara karşı tavrı hakkındaki ayetteki istisnayı ele almıştır. (s.230)

Atıf ve istisna konusu İslam hukuk metodolojisinde çok önemli bir konuma sahiptir ve hükümlerin istinbâtı hususunda etkin bir rol oynamaktadır. Şer'i naslardan hüküm

çıkarma konusunda en ince ayrıntısına kadar delillere vâkıf olup ona göre hüküm istinbât etmek fakihlerin en mühim görevidir.

Yazar "Atıf ve Kayıt" başlığı altında cümledeki hükmün bir şarta bağlanıp bağlanmadığını, ondaki bazı öğelerin bir sıfatla nitelenip nitelenmediğini ve özne veya nesnenin hâli gibi konuları ele almıştır. Bunlardan ilki ise atıf ve sıfat konusudur. " Usulcülere göre sıfat, umum bir ifadeyi bir vasıfla/nitelikle kayıtlayan her kayıttır." (s.238)

Atıf ve sıfat konusunda usulcülerin üzerinde durdukları problem mâtuflardan biri herhangi bir sıfatla kayıtladığında diğer mâtuflar da onunla kayıtlanmış olur mu? Yoksa kayıttan bağımsız mı olur?

Yazar bu sorulara bahsedilen konuda usulcülerin görüşlerini ele alarak cevap vermiştir. Burada sıfat istisnaya benzetilmiş, verilen hükümlerinde benzer olduğu ifade edilmiştir. (s.240)

Şer'i örneklere baktığımızda, muharremât ayetindeki zıfâf nitelemesinin önceki mâtufta etkisi ile mut'a emrindeki 'O kadınlar' anlamındaki zamirden kasıt hangi mâtûftur? konularını ele alınmıştır.

"Atıf ve Hâl" başlığı altında usulcülerin ele aldığı sorun, mâtufla birlikte gelen hâlin hepsine mi yoksa bazılarında mı etkili olduğu durumudur. (s. 253)

Atıf ve temyiz konusunda, birbirine mâtuf kelime veya cümlelerin birindeki temyiz kaydı sadece onun için mi yoksa tüm mâtuflar için de geçerli mi? sorusu usulcülerin bu konuyu tahlil etmelerine vesile olmuştur.

Yazar burada sıfat ve temyiz hakkındaki görüşlerin benzer olduğunu ifade etmekle birlikte farklı yönlerine de değinmiştir. Temyiz öncesinde gelen mâtufların sayı olması ve temyiz mûphem olması sebebiyle Hanefîlerin hepsi, diğer üç mezhebin çoğunluğu temyizi bütün mâtuflara râcî etmiştir. (s.259)

Atıf ve şart konusunu da ele alan yazar İslam hukuk metodolojisinde birbirine mâtuf cümlelerden birisi şart cümlesi ile kayıtladığında bu kaydın sadece onun hakkında mı yoksa hepsi hakkında mı geçerli olduğu problemine kısaca değinmiş ve bu konuda dört farklı görüşün mevcut olduğunu ifade etmiştir. (s.261)

"Atıf ve İnşaallah Kaydı" başlığı altında yazar "inşaallah" ifadesinin fıkıh ve usul literatüründe "istisna" adıyla anılmakla birlikte, cümlelerin yapısının nahivcilerin ittifakıyla şart cümlesi sayıldığını belirterek bu konudaki muhtelif görüşlere yer vermiştir. (s.264)

Bir zamanın veya mekânın bitiş noktasını ifade eden gâye, atıf ile birlikte geldiği zaman, mâtufların hangisi üzerinde etkili olacağı hususunda, istisna ve sıfat konusundaki görüşlerin aynısı geçerlidir. (s.269)

Yazar "Atıf ve Mercîi" başlığı altında atıf ve işaret ismi ile atıf ve zamir konularını ele alarak bu konularda mezheplerin görüşlerini gerekçeleri ile birlikte paylaşmıştır. (s.287) Konu hakkında çeşitli örnekler vererek eserini tamamlamıştır.

Kitap sonuç ve bibliyografya ile sona ermiştir.

İslam Hukuk Metodolojisinde Atıf (Kur'an ve Sünnetten Nasların Tahliliyle), atfın hükümler üzerindeki tesirini analiz eden bir eserdir. Usulcülerin atıf konusundaki ayrıntılı görüşleri üzerine yazılan bu kitap farklı ve örnek bir çalışmadır. Konunun fıkıh usulü olması sebebiyle kelime veya cümlelerle birlikte bulunan atfın mercîi, bu konudaki görüşler, hükümler ve paylaşılan örnekler okuyucunun konuyu iyice özümsemesine vesile olmuştur.

Ayrıca kitabın ve bölümlerin başında eserde ne gibi bir yol takip edileceğinin, içeriğin kapsamının, kavramların tanımının ve yol haritasının açıklanması okuyucunun bilinçli ilerlemesine vesile olmaktadır.